

L'obra castellana de Joan Coromines

JOSÉ IGNACIO PÉREZ PASCUAL

El castellà no ha estat l'objectiu central de les investigacions de Coromines.¹ Tanmateix, és un dels filòlegs que més i millor han treballat en favor del coneixement d'aquesta llengua.² I és que la Guerra Civil va estroncar-ne la carrera quan aspirava a una càtedra universitària. Va haver d'exiliar-se i, gràcies a l'ajut de Ramón Menéndez Pidal i Amado Alonso, va obtenir una plaça a l'acabada de crear Universitat de Cuyo (Argentina). El jove estudiós va haver d'apartar-se aleshores per força de la seva fervorosa orientació vers el català per endinsar-se en la docència i la investigació del castellà.

ARA BÉ, AQUEST FET NO COMPORTAVA abandonar la llengua que li era més estimada. De fet, concebé la seva investigació sobre el castellà com un simple gir fins que arribessin temps millors.³

Pidal degué sorprendre's en trobar-se en una carta de Coromines amb l'observació, feta com qui no vol la cosa, que podria engrescar-se a realitzar aquell diccionari etimològic del castellà «que tanta falta va fent» (10-4-40).⁴ Poc després el nostre filòleg estava embarcat en l'aventura: si el diccionari no fou d'antuvi un fill desitjat, el seu autor va acabar per posar afecte en aquest producte de la raó més que no pas del cor. S'hi va dedicar amb totes les seves forces a través d'un projecte on s'aliaven, a parts iguals, la constància, la intel·ligència i el pragmatisme.

Coromines mira d'abraçar tot el lèxic castellà i, en conseqüència, comença fitxant les més de 60.000 entrades de l'edició de 1936 del diccionari acadèmic, prescindint tot just dels «cultismes menys corrents i dels derivats més trivials». A aquesta llarga relació afegeix aquelles «paraules antiquades i dialectals [...] per a les quals existeix una etimologia coneguda o com a mínim alguna conjectura molt fonamentada», i fins i tot unes altres l'interès de les quals rau en importants «qüestions fonètiques, morfològiques, etc.». Organitza aquest material en uns 9.000 articles en els quals hauria d'oferir «l'estat actual de la qüestió segons la bibliografia existent» i afegir les seves «investigacions personals»;

a més, pensa indicar, amb caràcter provisional, la data de la primera documentació del vocable (carta a Pidal, 16-12-43).

En el marc d'un pla acuradament traçat va endegar una primera etapa de preparació bibliogràfica, en què es proposava buidar sistemàticament els llibres i revistes més importants. La tasca de buidatge bibliogràfic havia d'ocupar-li la meitat del temps previst; però calia enfrontar amb rigor aquesta feina aparentment de menor categoria per garantir que el *Diccionario* estigués a l'alçada dels coneixements científics del moment. El cert és que, gràcies al gran esforç inicial, va poder redactar després la seva magna obra en un espai de temps relativament breu.

EN PARAL·LEL AL SEU SENTIT COMÚ A L'HORA D'ESTABLIR LÍMITS A LA SEVA OBRA CAMINA LA SEVA PROBITAT CIENTÍFICA

Aviat Coromines enllesteix els materials al seu abast i, conscient que «queden molts llibres i revistes que és indispensable extractar», pateix perquè la seva obra no resti paralitzada, per la qual cosa sent la urgència de traslladar-se «a un altre país més ben provist bibliogràficament». A més, en aquest desig manifest, pesa força l'enyor de la pàtria fins al punt de mostrar-se de-

Joan Coromines llegint uns poemes durant l'enterrament del seu pare (Buenos Aires, 2 de desembre de 1939)

cidit a «no endarrerir més el retorn a Espanya», tot i saber que l'hi espera «una vida de privacions» (carta a Pidal, 1-4-44).

Els esdeveniments, un cop més, li faran seguir una via ben allunyada de la seva voluntat i, després d'una estada a Nova York amb una beca, accepta el 1946 una plaça a la Universitat de Chicago. Aquesta situació, que ell concep com a provisional («no cal esperar que em quedi als EUA, no ho vull ni tampoc no podria», escriu a Pidal, 28-2-46), esdevindrà definitiva i Coromines romandrà vinculat a aquella Universitat fins a la seva jubilació, després d'haver-se mostrat inútils els seus esforços per reincorporar-se a la vida universitària espanyola.

Els càlculs que Coromines havia realitzat sobre la seva tasca bibliogràfica es revelen extraordinàriament exactes de manera que, abans d'incorporar-se a la destinació, dóna per acabats els seus «esquilmos» bibliogràfics i, ja a Chicago, inicia la redacció del diccionari a començaments del 1947.

En l'elaboració dels articles segueix també un disseny profundament meditat. En primer lloc, després de l'entrada, ofereix un resum de l'article: una breu definició (quan creu que cal), l'etimologia i la data de la primera documentació. En una altra secció figura el gruix de la informació continguda a l'article: bibliografia sobre la veu, detalls sobre la seva transmissió, documentació de la veu a través del temps. A diferència de l'esquematisme d'altres diccionaris etimològics,

DES DE FA JA MIG SEGLE, EL CASTELLÀ COMPTA AMB UN EXCEL·LENT DICCIONARI ETIMOLÒGIC: EL *DICCIONARIO CRÍTICO ETIMOLÓGICO DE LA LENGUA CASTELLANA*

Coromines opta per oferir un cúmul de dades objectives (antigues i modernes, lexicogràfiques, literàries i dialectals) i una detallada anàlisi crítica sobre les diferents hipòtesis etimològiques. Uns altres apartats s'ocupen, al seu cas, de les veus derivades i compostes i, finalment, hi pot figurar una sèrie de notes de tota mena en un apartat sagnat a la fi de l'article.

Al cap d'un mes de gran esforç, aconsegueix de redactar «la tercera part de la B» i el ritme de treball s'accelera a poc a poc fins al punt que a finals d'abril enllesteix la redacció d'aquesta lletra i, en acabar aquell any de 1947, pot escriure a Pidal que «tot està ja enllestit des del principi fins a la fi de CA-» (18-12-47). Abocat a la feina, renuncia fins i tot a buscar una plaça millor en una altra universitat, ja que «qualsevol interrupció perjudicaria el diccionari, *que és l'única cosa que em preocupa*» (18-12-47).

Coromines avança amb tal decisió perquè no s'ha marcat uns objectius inassolibles, sinó que s'ha imposat uns límits gràcies al pragmatisme de qui està disposat a fer cim a la seva obra: «vaig arribar al límit de les meves forces i no podria ampliar ja essencialment

la meva tasca. Uns altres vindran que la perfeccionin. Jo mateix podré fer-ho en ulteriors edicions. Ara el que importa és tenir una primera eina de treball on no en teníem cap» (carta a Pidal, 5-5-47).

En paral·lel al seu sentit comú a l'hora d'establir límits a la seva obra camina la seva probitat científica: «contindrà errors, com ha de ser per força ja que es tracta d'un diccionari. Però serà molt útil [...] Quant a les equivocacions que contingui, he fet tot el que he pogut per facilitar-ne als altres el descobriment, no callant mai les meves fonts i posant de relleu els punts que em semblen febles» (carta a Pidal, 18-12-47).

En retornar per primer cop a la seva pàtria després de llargs anys d'exili, el mateix Coromines resumeix així les condicions materials de la seva feina i les seves conseqüències personals: «Vaig començar el diccionari jove i l'he acabat envellit prematurament per un esforç que no sense raó qualifica Jud d'*inhumà*. Onze, dotze i a vegades quinze hores de feina van ser el meu pa de cada dia durant els últims anys» (carta a Pidal, 13-5-52). Treballant d'aquesta manera, Coromines enllesteix el *Diccionario* a finals de 1951, complint les seves previsions. Una mica més tard, el novembre de 1954, se'n publica el primer volum; de manera que, des de fa ja mig segle, el castellà compta amb un excel·lent diccionari etimològic. El *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*,⁵ primer, i el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (amb la col·laboració de José Antonio Pascual),⁶ més endavant, s'han constituït en obres de referència dins la filologia hispànica.

LA IMPORTÀNCIA DEL
DICIONARIO ETIMOLÓGICO,
A MÉS, S'INCREMENTA A
CAUSA DE LA INEXISTÈNCIA
D'UN DICIONARI HISTÒRIC

Encara que Coromines no va obtenir finalment aquesta desitjada càtedra a Espanya i va escriure desencoratjat al seu mestre Pidal dient-li que havia perdut la il·lusió «que aquest llibre tornés a obrir-me les portes de la Universitat pàtria» (29-10-57), al llarg del dur procés de redacció va anar prenent consciència de la importància de la seva aportació i que «per més anys que visqui sempre seré l'home d'aquesta obra» (10-9-50), enfront de la mediocritat de molts dels seus contemporanis. La importància del *Diccionario Etimológico* s'incrementa, a més, a causa de la inexistència d'un diccionari històric: mancat d'aquest preciós instrument,

el de Coromines, i en aquest punt concordem amb Gregori Salvador, a més, «supleix fins on pot aquesta mancança. [...] Aquesta suma d'històries, una suma feta homogèniament i de la mateixa mà, no existeix per a cap llengua del món si no és per a l'espanyol. Gràcies a Coromines, aquest gegant».⁷

Per tot plegat, tot i que cinquanta anys després de la seva publicació, sens dubte cal plantejar de nou els problemes etimològics que han quedat pendents, cap canvi pot posar en perill les bases d'aquesta obra i la major part del seu contingut. Revisar el diccionari suposa comptar amb un nodrit grup d'especialistes que puguin, entre tots, simplement actualitzar una obra monumental els pilars, arcs i nervis de la qual van ser aixecats per un únic i genial arquitecte. I és que amb Coromines s'obre i es tanca tot un període de la filologia hispànica. ■

NOTES:

1 Ho fou el català, la seva llengua materna: ja el 1925, amb prou feines vint anys, va començar a aplegar materials toponímics i antroponímics per a l'*Onomasticon Cataloniae*, projecte en què va continuar treballant fins que fou publicat molt de temps després (entre 1989 i 1998); tampoc no va versar sobre el castellà la seva tesi doctoral.

2 No oblidó treballs com la seva edició del *Libro de buen amor* de Juan Ruiz (Madrid, Gredos, 1967) o els seus estudis toponímics, que en part s'ocupen del castellà (*Tópica Hespérica*, Madrid, Gredos, 1972), tot i que centri la meua atenció en la seva obra lexicogràfica (vegeu J.M. Bleuca i G. Claveria, «La lexicografia castellana, antes y después de Coromines», a J. Solà, ed., *Lobra de Joan Coromines*, Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell, 1999, pp. 29-43, i J. A. Pascual i J.I. Pérez Pascual, «La pasión por la etimología. Crónica del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* de Joan Coromines», a *Lexicografía y lexicología en Europa y América. Homenaje a Günther Haensch en su 80 aniversario*, Madrid-Valencia, Gredos-Biblioteca Valenciana-Generalitat Valenciana, 2003, pp. 509-535).

3 El 1994 escriu a Fabra: «Si algú es va fer la il·lusió de sotraure'm a la filologia catalana [...] ja es deu sentir desenganyat» i és que, si bé s'aboca al diccionari etimològic castellà, «al costat de cada cèdula castellana, en feia una o dues per a l'obra catalana paral·lela», cit. J. Ferrer i J. Pujades, eds., *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys a l'exili*, Barcelona, Fundació Pere Coromines, 1998, p. 47.

4 Cito les cartes inèdites a Menéndez Pidal per J.A. Pascual i J.I. Pérez Pascual, eds., *Correspondència Joan Coromines-Ramón Menéndez Pidal*, en premsa.

5 Madrid-Berna, Gredos-A. Francke A.G., 1954-1957, 4 vols.

6 Madrid, Gredos, 1980-1991, 6 vols. El títol d'aquesta segona edició canvia: *llengua castellana s'amplia en castellà i hispànic*, modificació significativa que respon a l'increment de la informació sobre la resta de llengües peninsulars. Deixem a banda el *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* (Madrid, Gredos, 1961), que compendia la primera de les seves obres lexicogràfiques.

7 G. Salvador, *Semántica y lexicología del español*, Madrid, Paraninfo, 1985, pp. 147-148.

JOSÉ IGNACIO PÉREZ PASCUAL
és professor de la Universidade da Coruña